

PULNING HOSIL BO'LISHI VA UNING IQTISODIY AHAMIYATI***Raimova Dilnoza****Farg'ona Shahar 1-sonli politexnikum maxsus fan o'qituvchisi*

Annotatsiya: Pulning kelib chiqishi tarixi ,pulning hosil bo'lishi jarayoni, markaziy bank va tijorat banklarining roli ,pulning iqtisodiyotdagi aylanishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'z: barter, tovar pullar (tuz, chorva, bug'doy), metall pullar (oltin, kumush), qog'oz pullar ,kredit pullar ,elektron pullar, pul emissiyasi, pul multiplikatori

Pul har qanday iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismidir. U mahsulotlar va xizmatlar almashinuvida vosita bo'lib xizmat qiladi. Pulning qanday paydo bo'lishi, ya'ni uning hosil bo'lishi iqtisodiy tizimning yurak urishidir. Ushbu maqolada pulning tarixiy shakllari, zamonaviy iqtisodiy tizimdagi hosil bo'lish jarayonlari va bu jarayonlarda Markaziy hamda tijorat banklarining o'rni haqida fikr yuritiladi.

Pulning kelib chiqishi tarixi .Pul ibtidoiy jamiyatda tovar almashinuvi (barter) asosida vujudga kelgan. Dastlab odamlar o'zlariga kerakli tovarlarni boshqasi bilan almashtirar edilar. Biroq bu jarayon noqulay bo'lib, almashuv uchun umumiy ekvivalentga ehtiyoj tug'ildi. Shu tariqa pul vujudga keldi. Dastlabki pullar quyidagi shakllarda bo'lgan:

Tovar pullar (tuz, chorva, bug'doy)

Metall pullar (oltin, kumush)

Qog'oz pullar

Kredit pullar

Elektron pullar

Tarixan eng muhim bosqich – bu oltin standartidir. Unda pul muomaladagi oltin miqdori bilan ta'minlanar edi. Bugungi kunda esa deyarli barcha mamlakatlar fiat (ta'minlanmagan) pul tizimidan foydalanmoqda.

Pulning hosil bo'lishi jarayoni .Zamonaviy iqtisodiy tizimda pulning hosil bo'lishi ikki asosiy manba orqali yuz beradi:

Markaziy bank tomonidan – asosiy (baza) pul emissiyasi

Tijorat banklari tomonidan – kredit asosida pul yaratish

Markaziy bank davlatning pul-kredit siyosatini yurituvchi organ bo'lib, iqtisodiyot ehtiyojiga qarab asosiy pul massasini muomalaga chiqaradi. Bu jarayon "pul emissiyasi" deb ataladi.

Tijorat banklari esa mijozlarga kredit berish orqali pul massasini ko'paytiradi. Aslida ular mavjud bo'lgan depozitlarga asoslanib, yangi kreditlar ajratadilar. Bu jarayon **“pul multiplikatori”** orqali tushuntiriladi. Masalan, agar zaxira normasi 10% bo'lsa, 1 million so'm depozit asosida 10 million so'mgacha kredit berilishi mumkin.

Markaziy bank va tijorat banklarining roli .Markaziy bank quyidagi funksiyalarni bajaradi:

Pul emissiyasi ; Foiz stavkalarini belgilash; Inflyatsiyani nazorat qilish;

Tijorat banklarini tartibga solish;

Tijorat banklar esa:

Depozitlar qabul qiladi

Kreditlar ajratadi

To'lov xizmatlarini ko'rsatadi

Shunday qilib, pulning hosil bo'lishida Markaziy bank nazoratchi va asosiy pulni chiqaruvchi bo'lsa, tijorat banklar iqtisodiy muomalada ikkilamchi pul yaratadilar.

Pulning iqtisodiyotdagi aylanishi

Pul faqat yaratilish bilan cheklanmaydi. U iqtisodiy tizimda doimiy harakatda bo'ladi. Pul quyidagi yo'nalishlar orqali aylanadi:

Ish haqi shaklida iste'molchiga o'tadi

Xaridlar orqali korxonalarga qaytadi

Soliq shaklida davlat byudjetiga tushadi

Davlat xarajatlari orqali qayta iqtisodiy muomalaga kiradi

Bu aylanish uzluksiz bo'lishi kerak. Agar pul aylanish tezligi sekinlashsa, iqtisodiyotda turg'unlik paydo bo'ladi. Aksincha, ortiqcha pul aylanishi inflyatsiyani keltirib chiqaradi.

Pulning hosil bo'lishi – bu iqtisodiyotda muvozanatni ta'minlovchi murakkab jarayondir. U Markaziy bank siyosati, tijorat banklar faoliyati va umumiy iqtisodiy holatga bog'liq. Pul massasining haddan ortiq ko'payishi inflyatsiyaga olib keladi, kamligi esa iqtisodiy o'sishni cheklaydi. Shuning uchun pul yaratish va muomaladagi pul massasini tartibga solish – har bir mamlakat uchun muhim iqtisodiy vazifadir.

Pul insoniyat tarixida eng muhim ixtirolardan biridir. U tovar almashinuvi qulayligini oshirish, iqtisodiyotni rivojlantirish va savdoni yengillashtirishda muhim vosita sifatida shakllangan. Dastlabki pullar bugungi zamonaviy banknotalardan butunlay farq qilgan.

Barter tizimi

Ibtidoiy odamlar tovar almashayotgan holati – bug'doyga chorva almashtirmoqda.

Pulning tarixi barterning kamchiliklaridan boshlanadi. Ibtidoiy jamiyatda odamlar o'z mahsulotlarini boshqa kerakli tovarlarga bevosita almashtirar edilar. Masalan, baliqchi bug'doy evaziga baliq berardi. Bu tizimda umumiy qiymat o'lchovi yo'q edi.

Tovar pullar

Tuz, chorva, qush patlari, chig'anoqlar – qadimgi tovar pullari tasviri.

Barterning o'rnini tovar pullar egalladi. Odamlar muomalada nisbatan barqaror va qimmatli narsalarni pul sifatida ishlatganlar. Masalan:

Chorva (asosan sigir va qo'y)

Tuz

Qimmatbaho toshlar yoki chig'anoqlar

Bu tovarlar har doim ham bo'linuvchan va bir xil qiymatli bo'lmagani uchun keyinchalik metall pullar paydo bo'ldi.

Metall pullar

Qadimgi yunon tangalari – oltin va kumushdan yasalgan.

Tarixda eng keng tarqalgan pullar bu – oltin va kumush tangalar edi. Ular qadimgi Misr, Yunoniston, Xitoy, Hindiston va Rim imperiyasida ishlatilgan. Bu pullar:

Yengil tanib bo‘ladigan

Barqaror qiymatga ega

Uzoq muddat saqlanadigan bo‘lgan

Bu davr pul tizimi oltin standarti tamoyiliga asoslangan edi.

Qog‘oz pullar

Tang sulolasiga oid birinchi qog‘oz pullar – Xitoyda ishlatilgan banknot.

Qog‘oz pullar ilk bor Xitoyda, Tang sulolasi davrida (7–10 asrlar) paydo bo‘lgan. Keyinchalik bu g‘oya Yevropaga tarqaldi. Qog‘oz pullar qulayligi va yengilligi bilan tangalardan ustun keldi. Biroq ularning qiymati faqat davlat yoki bank kafolati bilan belgilangan edi.

Kredit pullar va elektron pul

Plastik karta va elektron pul ikonkalari (kompyuter, karta, raqamli pul belgisi).

Zamonaviy dunyoda qog‘oz pullar bilan birga **kredit pullar**, ya’ni bank kartalari va elektron pul vositalari ishlatilmoqda. Bugungi kunda:

Bank kartalari orqali to‘lovlar amalga oshiriladi

Mobil to‘lov tizimlari rivojlangan

Kriptovalyutalar (masalan, Bitcoin) yangi bosqichni boshlab berdi

Pul endi nafaqat jismoniy, balki raqamli shaklda ham mavjud.

Pulning kelib chiqish tarixi insoniyat taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liq. Tovar pullardan boshlab elektron to‘lov tizimlarigacha bo‘lgan yo‘l – bu inson ehtiyojlarining, texnologiyaning va iqtisodiyotning o‘rishini ko‘rsatadi. Bugungi pul – bu nafaqat almashinuv vositasi, balki iqtisodiy boshqaruv, qudrat va innovatsiyaning ramzidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

"Pul-kredit va banklar" – T.Y. Toshpo‘latov, T.T. To‘raqulov

"Iqtisodiy ta'limotlar tarixi" – M.Q. Mahmudov, A.A. Abduvahobov

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki nashrlari

O‘zR Milliy ensiklopediyasi – "Pul" maqolasi

Pul va banklar darsligi